

Інформаційний простір як основа

соціально-економічного,
політичного і культурного
забезпечення інформаційної
безпеки в Україні

О. В. Олійник

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, головний консультант Інституту законодавства Верховної Ради України

У статті проаналізовано змістовну сутність поняття «інформаційний простір» та його важливість для забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура, національна безпека.

В статье проанализировано понятие «информационное пространство» и его важность по обеспечению информационной безопасности как составляющей национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационное пространство, информационные ресурсы, информационная инфраструктура, национальная безопасность.

The article analyzes the institutional and legal aspects of information security as a component of the national security of Ukraine.

Keywords: information security, information space, information resources, information infrastructure, national security.

Системний і комплексний підхід до вирішення проблем інформаційної безпеки потребує з'ясування на теоретичному і практичному рівнях складових національного інформаційного простору, його зв'язків і функцій. Запропоноване І. Чижем у законопроекті визначення інформаційного простору як «сфера (об'ємний простір), в якій здійснюються інформаційні процеси і на яку поширюється юрисдикція України [1]», а також в проекті Конституції, розробленої центром Розумкова [2], що це «середовище, в якому здійснюється продукування, зберігання та поширення інформації, на яку розповсюджується юрисдикція України» – мають серйозні вади, а саме:

містить лише окрему функцію, що пов'язана лише зі сферою обігу інформації;

є певною перепорою для інтегрування у світовий інформаційний простір, де діють норми міжнародного права, відповідно до яких мають захищатися національні інтереси України;

не передбачено будь-яких зв'язків із системою забезпечення безпеки його розвитку і функціонування.

Інформаційний простір створюється державою і суспільством, має цілі свого створення і відповідні ознаки. Як справедливо зазначено І. Арістовою, «Інформаційний простір є основою соціально-економічного, політичного і культурного розвитку та забезпечення безпеки України. Ефективний інформаційний простір повинен забезпечити побудову інформаційного суспільства в країні і входження її у світовий інформаційний простір» [3, с.106]. Підтримуємо висновки В. Цимбалюка про те, що межі національного інформаційного простору визначаються з інформаційного суверенітету [4]. Однак вважаємо, що помилкою зазначеного автора є те, що він розглядає інформаційний суверенітет лише як здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави.

Світовий досвід і вітчизняні наукові дослідження [3, 5-8; 4; 9] дозволяють сформувати національний інформаційний простір з урахуванням всіх його елементів в широкому розумінні його змісту.

Основними елементами національного інформаційного простору є такі:

1. Національні інформаційні ресурси – це окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази і банки даних, всі види архівів, бібліотеки, музейні та інші фонди, що містять дані, відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів країни і мають споживачську вартість (політичну, економічну, гуманітарну і соціокультурну, оборонну, історичну, ринкову, інформаційну тощо).

2. Інфраструктура національного інформаційного простору у складі елементів:

організаційні структури, тобто суб'єкти, що забезпечують формування і розвиток інформаційного простору, а також збирання, обробку, зберігання, поширення; ефективне використання та захист інформаційних ресурсів (обслуговуюча роль належить науково-методичному, інформаційному, матеріально-технічному, кадровому, фінансовому тощо забезпеченню);

інформаційно-телекомунікаційні структури – це територіально розподілені державні і корпоративні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі і системи спеціального призначення і загального користування, мережі і канали передачі даних, засоби комунікації та управління інформаційними потоками;

інформаційні технології – організована сукупність систем, засобів, методів і способів, яка на базі інформаційної інфраструктури забезпечує процеси обробки, зберігання, розвитку, поширення, використання та захисту інформаційних ресурсів в інтересах особи, суспільства, держави;

система засобів масової інформації – це сукупність: друкованих і електронних засо-

бів масової інформації; комплексів книго-видання, кінематографічного, бібліотечного, архівного, музейного тощо.

До основних ознак і характеристик інформаційного простору країни дослідники відносять:

єдині принципи і загальні правила взаємодії всіх суб'єктів інформаційної діяльності при оптимальному співвідношенні державного регулювання та саморегулюючих початків формування і розвитку інформаційного простору країни;

наявність умов для безпечної інформаційної взаємодії держави, організації і громадян;

максимально повне задоволення інформаційних потреб держави, організації і громадян на всій території країни;

рівнодоступність суб'єктів інформаційної діяльності до відкритих інформаційних ресурсів та їхня правова рівність;

збереження балансу інтересів країни і світового співтовариства при входженні її в глобальний інформаційний простір та забезпечення власного інформаційного суверенітету [3; 5; 4].

Таким чином, національний інформаційний простір – це сукупність національних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, які на основі єдиних принципів і загальних правил забезпечують інформаційну взаємодію громадян, суспільства, держави з їх рівним правом доступу до відкритих інформаційних ресурсів та максимально повним задоволенням інформаційних потреб суб'єктів держави на всій її території з додержанням балансу інтересів на входження у світовий інформаційний простір із забезпеченням інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки відповідно до чинного законодавства України та норм міжнародного права.

У деяких джерелах інформаційний простір у зв'язку з тим, що він створюється і функціонує на основі єдиних принципів і загальних правил, отримав назву «єдиного інфор-

маційного простору держави». Наприклад, В. Цимбалюк вважає, що ця категорія може розглядатися у кількох аспектах. Він наводить два варіанти поняття «єдиний інформаційний простір». Перший варіант розглядає як множину (чи сукупність) баз даних, технологій їх введення і застосування, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж. Другий варіант – як множину (чи сукупність) визначених об'єктів, суб'єктів зв'язків між ними. В обох варіантах зазначені автором праці інформаційні простори функціонують на основі єдиних принципів і правил, маючи спрямованість на досягнення аналогічної мети [4, с. 171-172]. При цьому необхідно нагадати, що як національний інформаційний простір, наприклад, Європейського Союзу функціонує на основі єдиних принципів і правил.

Цілі формування національного інформаційного простору значна частина дослідників розглядає через призму додержання прав і свобод у сфері інформації, інформаційної діяльності, захисту цих прав, забезпечення рівності всіх суб'єктів України у цій сфері, контролю громадськості за діяльністю державних органів, сприяння міжнародної співпраці в інформаційній сфері та входження України до світового інформаційного простору. Зазначені напрями державної політики у сфері інформаційної діяльності наїшли закріплення і в Законах України, прийнятих у 2011 р. [13; 14]. Нагадаємо, що в Законі України «Про інформацію» лише проголошено «забезпечення інформаційної безпеки» в якості складової державної інформаційної політики. На наш погляд, є помилковим розгляд формування і функціонування національного інформаційного простору без визначення системи забезпечення інформаційної безпеки всіх складових його елементів. Проте серед дослідників є і супротивники використання поняття «національний інформаційний простір» та необхідності відмовитися від поняття «інформаційний суверенітет» щодо регулювання правових відносин у сфері інформаційної діяльності.

Так, Б. Кормич пропонує: «... з метою проведення економічної політики держави в інформаційній сфері замість аморфного поняття» «інформаційний простір» ввести в законодавчу практику дефініцію «інформаційний ринок», яка б охоплювала будь-які інформаційні ресурси комерційного призначення, ...» [15, с. 80]. Такий підхід до цих проблем звужує сферу інформаційних відносин лише до інформаційного ринку як лише частини відносин у сфері інформаційної діяльності, пов'язаних з інформаційним простором. А відмову від інформаційного суверенітету він обґрунтовує компетенцією держави в інформаційній сфері, яка, на його думку, складається з трьох основних компонентів:

- регулювання інформаційних відносин з метою забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку, підтримання законності;
- регулювання інформаційних відносин з метою забезпечення прав і свобод громадян, здоров'я та моральності;
- регулювання інформаційних відносин у сфері комерційної інформації [15, с. 85]. Перша і частково друга і третя складові компонентів компетенції держави пов'язані також із правовим регулюванням відносин, спрямованих на забезпечення прав держави, визначених таким поняттям, як «державний суверенітет». Заперечення проти інформаційного суверенітету є запереченням проти інформаційної складової державного суверенітету. Захист від негативних інформаційних впливів з-поза меж країни прав і свобод громадян, окремих соціальних груп, здоров'я, моральності та захист інтересів суб'єктів України в процесі конкурентної боротьби – це право держави, передбачене її суверенітетом.

Вважаємо, що і з деякими іншими висновками Б. Кормича погодитися не можна. Він пише: «... в українському законодавстві практично у єдиному законодавчому визначенні інформаційної безпеки не допускається помилкової прив'язки безпеки до інтересів» [15, с. 92]. Йдеться про Закон України «Про кон-

цепцію Національної програми інформатизації», яким встановлено: «Інформаційна безпека є невід'ємною частиною політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки. Об'єктами інформаційної безпеки є інформаційні ресурси, канали інформаційного обміну і телекомунікації, механізми забезпечення функціонування телекомунікаційних систем і мереж та інші елементи інформаційної інфраструктури країни» [16]. Наведена дефініція містить дві частини. Перша визначає інформаційну безпеку як складову всіх напрямів забезпечення національної безпеки, головним завданням якої, в тому числі її інформаційних складових, є «своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [17]. Друга частина дефініції визначає об'єкти національного інформаційного простору, що створюється в процесі інформатизації, на які потребуються завдання інформаційної безпеки. До цього доцільно також нагадати, що в інформаційному просторі діють і відповідні суб'єкти, інтереси яких підлягають захисту засобами і заходами інформаційної безпеки.

Таким чином, визначену Законом [16] дефініцію за своїм змістом не можна вважати правовою категорією «інформаційна безпека». Закріплене Законом поняття орієнтує лише на те, що інформаційна безпека – складова національної безпеки та об'єкти, на які вона поширюється. Тобто Закон вказує на важливість інформаційної безпеки та її обмежену дію в національному інформаційному просторі, що пов'язані лише зі сферою, яка підлягає інформатизації. Такий підхід до визначення правових категорій суперечить правовим нормам чинного законодавства, а також дезорієнтує дослідників проблем інформаційної безпеки. До цього слід додати, що у визначеній наведеним Законом дефініції проблематично встановити взаємозв'язки інформаційної безпеки з функціональним навантаженням складових елементів національного інформаційного простору.

Формування і функціонування національного інформаційного простору здійснюється державою відповідно до напрямів державної інформаційної політики. Захист національних інтересів особи, суспільства, держави в національному інформаційному просторі має забезпечуватися заходами і засобами як державної інформаційної політики, так і заходами і засобами державної політики інформаційної безпеки. Отже, держава у цій сфері реалізує суверенне право щодо формування і забезпечення безпечного функціонування власного інформаційного простору, в тому числі в процесі входження України до світового інформаційного простору. Права і функції держави з цих питань є важливою складовою інформаційною суверенітету. При цьому необхідно зауважити, що за своїм змістом дефініція «інформаційний суверенітет» не обмежується лише формуванням і забезпеченням безпечного функціонування інформаційного простору.

Розглянемо, з точки зору інформаційної безпеки, функціональне навантаження національного інформаційного простору.

Права, свободи і цілі у сфері інформаційної діяльності визначені основними напрямами державної інформаційної політики, що встановлює Закон України «Про інформацію» [13]. Певні напрями державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері визначені Законом України «Про основи національної безпеки України».

Перша складова Національного інформаційного простору – національні інформаційні ресурси. До визначення змісту поняття «інформаційні ресурси» є різні підходи дослідників, здебільшого пропонується занадто вузьке розуміння цього поняття. Із таких позицій визначено дефініцію «інформаційний ресурс» і в Законі України «Про національну програму інформатизації», тобто як «сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)» [18]. Виходячи із такого змісту інформаційних ресурсів, проблематично

визначити зв'язки інформаційного простору із системою забезпечення інформаційної безпеки.

Запропоновані у цьому дослідженні складові національних інформаційних ресурсів включають не тільки документи, їх масиви, банки і бази даних, фонди бібліотек, архівів, музеїв, а й результати інтелектуальної, творчої, інформаційної діяльності, є об'єктами права власності всіх суб'єктів країни і мають споживацьку вартість: політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, історичну, ринкову, інформаційну тощо. В умовах невизначеності важливих напрямів державної інформаційної політики та фрагментарного законодавчого визначення напрямів державної політики інформаційної безпеки, запропоноване розуміння складових інформаційних ресурсів сприятиме більш повному окресленню функцій суб'єктів у цій сфері, безпеки функціонування інформаційного простору та захисту права власності на відповідні інформаційні ресурси.

Наступний важливий аспект пов'язаний із забезпеченням «відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень». При цьому слід звернути увагу на те, що державна управлінська діяльність містить дві інформаційні складові:

перша – інформацію про діяльність державних органів, яка є відкритою і загальнодоступною. Безумовно, відкритість державної влади є невід'ємною характеристикою демократичної, відповідальної перед громадянами держави. На впорядкування правових відносин в цій сфері спрямована дія правових норм Законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», прийнятих у 2011 р.;

друга – інформацію для задоволення потреб органів державної влади й управління та прийняття управлінських рішень. Певна частина містить відомості, що становлять державну, іншу передбачену законом таємницю та конфіденційну інформацію, які мають циркулювати в умовах, обмежених за-

ходами з урахуванням ступеня її секретності та конфіденційності, тобто її важливості. Друга складова інформаційних ресурсів, таким чином, тягне за собою застосування правових, організаційних, організаційно-технічних та інженерно-технічних заходів і засобів. А також виходячи з наведеного, формуються відповідні зв'язки інформаційного простору з відповідними елементами системи інформаційної безпеки.

Певні зв'язки з елементами системи інформаційної безпеки має й інформаційна інфраструктура інформаційного простору.

Організаційні структури, що забезпечують формування інформаційного простору. Суб'єкти цих структур, що виконують завдання стосовно використання інформації обмеженого доступу в інформаційному просторі, у своєму складі створюють спеціальні підрозділи і служби для впровадження, передбачених чинним законодавством режимних обмежень обігу такої інформації.

Значно складнішими є проблеми у сфері забезпечення необхідних зв'язків таких елементів інформаційного простору, як інформаційно-телекомунікаційних систем загального користування і спеціального призначення та інформаційних технологій із елементами системи інформаційної безпеки.

Завдання у цій сфері мають декілька аспектів, які роблять проблематичним забезпечити надійну безпеку інформації, важливої для особи, суспільства і держави, яка циркулює в інформаційно-телекомунікаційних системах. Авторами дослідження «Охорона державних секретів незалежної України» обґрунтовані такі проблеми з цих питань:

- ринок засобів інформатизації, зв'язку та інформаційних технологій завойовано і міцно утримується іноземними виробниками. Протекціоністські заходи, передбачені Законом України «Про Національну програму інформатизації» не забезпечували і надалі не забезпечуватимуть інтересів вітчизняного виробника необхідних засобів телекомунікацій та технологій;

- завдання Національної програми, галузевих і місцевих програм і проєктів інформатизації здійснювалися без впровадження комплексних, скоординованих правових і організаційних механізмів забезпечення технічного захисту інформації. Тобто інформаційно-телекомунікаційні системи загального користування і спеціального призначення створювалися за архітектурою відкритих систем. Результати інформатизації оцінювалися за кількісними ознаками комп'ютеризації, кілометрами інформаційних систем і мереж;

- вимоги чинного законодавства, в тому числі Закону України «Про державну таємницю» ігнорувалися в тій частині, що витрати на діяльність, пов'язану з державними секретами та забезпечення режиму секретності мають відноситися до собівартості продукції, робіт;

- враховуючи фінансування галузі захисту інформації за остаточним принципом, заходи і засоби технічного захисту інформації у створенні автоматизованої системи управління впроваджувалися через тривалі проміжки часу, а в деяких випадках такі системи взагалі залишалися беззахисними. Брак коштів стримував наукові і науково-технічні дослідження, лише на підставі яких можна було створити сучасні системи: сертифікації засобів із технічного захисту інформації (ТЗІ); атестації на відповідність вимогам ТЗІ об'єктів, робота яких пов'язана з інформацією, що підлягала технічному захисту; необхідного переліку сучасних нормативно-технічних документів.

Положення і висновки, обґрунтовані авторами праці, є переконливим підтвердженням того, що порушення зв'язків структур національного інформаційного простору з елементами системи забезпечення інформаційної безпеки закономірно породжує негативні наслідки стосовно захисту національних інтересів. Лише системний і комплексний підхід забезпечуватиме підвищення безпечного інформаційного простору.

Список використаної літератури

1. Проект Закону України «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України» від 12.08.1999 р. // <http://www.rada.gov.ua>
2. Проект Концепції (основи державної політики) інформаційної безпеки України (Розроблено УЦЕПД (центр Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 50-59.
3. *Арістова І. В.* Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: Монографія / І. В. Арістова. – Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.
4. *Цимбалюк В. С.* Інформаційне право (основи теорії і практики): Монографія / В. С. Цимбалюк. – К.: Освіта України, 2010. – 388 с.
5. *Олійник О. В.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави / Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. // Держава і право. – 2001. – Вип. 13. – С. 534-541.
6. *Олійник О. В.* Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О. В. Олійник. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2006. – С. 11-45.
7. *Власенко Н. А.* Україна на шляху до інформаційного суспільства: проблеми та здобутки: Інформаційно-аналітичний огляд / Власенко Н. А., Зорько С. В., Сиротич М. Р. – Вип. 5. – К.: НІДС, 1995. – 43 с.
8. *Дешко А. І.* Проблеми організації єдиного інформаційного простору України / Дешко А. І., Співак А. Є. // Науково-технічна інформація. – 2000. – № 3. – С. 14-18.
9. Резолюція Ради Європейського Союзу «Про організацію та управління Інтернет-ресурсами від 14.10.2000 // Офіційний переклад нормативних актів Євросоюзу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. – К.: Торгово-поліграфічний дім, 2005. – С. 3-5.
10. Рекомендації Ради Європейського Союзу щодо пунктів з цілодобової підтримки служби боротьби зі злочинами у сфері високих технологій від 25.06.2001 // Офіційний переклад нормативних актів Євросоюзу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. – К.: Торгово-поліграфічний дім, 2005. – С. 41-43.
11. Резолюція Ради Європейського Союзу «Про Європейський підхід до культури мережі та інформаційної безпеки» від 18.02.2003 // Офіційний переклад нормативних актів Євросоюзу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. – К.: Торгово-поліграфічний дім, 2005. – С. 120-122.
12. Директива європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Про дозвіл електронних комунікаційних мереж та послуг» від 07.03.2002 // Офіційний переклад нормативних актів Євросоюзу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. – К.: Торгово-поліграфічний дім, 2005. – С. 237-258.
13. Про інформацію: Закон України в редакції від 13.01.2011 р. // *Голос України*. – 2011. – 19 лют.
14. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI // *Голос України*. – 2011. – 9 лют.
15. *Кормич Б. А.* Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навч. посіб. / Б. А. Кормич. – К.: Кондор, 2008. – С. 8-213.
16. Про концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. // *Закони України / Верховна Рада України*. – К.: Книга, 1998. – Т. 15. – С. 146-160.
17. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. // *Урядовий кур'єр*. – 2003. – 30 лип.
18. Про національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1992 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2002. – №1. – Ст. 3.